

KAPRONCZAY KÁROLY – MAGYARY-KOSSA GYULA: A NAPLÓÍRÓ ARÁNYI LAJOS¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Szállási Árpád**

Arányi Lajos 1848 tavaszán lelkesen csatlakozott a márciusi forradalomhoz, az elsők között jelentkezett nemzetőrnek, vállalt szerepet a honvédorvosi karban, amiért 1849 őszén háromnegyedéven át megfosztották egyetemi állásától. Arról nem szóltak, hogy a magyar szabadságharc egy esztendejében milyen szerepet vállalt, hol teljesített szolgálatot stb. Ismeretes, hogy Arányi lelkes naplóiíró volt, a Semmelweis Orvostörténeti Levéltárba került irathagyatékában – hasonlóan a Magyar Tudományos Akadémia és a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárában őrzött irataihoz – több naplót őrzünk, amelyeket Magyary-Kossa Gyula is ismert, bizonyos részleteit közölte a Magyar Orvosi Emlékek címet viselő forrásgyűjteményének első kötetében. E naplók szinte „naprakészen” tartalmazzák Arányi Lajos életét, viszont az 1848 tavaszától 1849 májusáig terjedő kötetnek nyoma veszett, Magyary-Kossa Gyula sem ismerte. Talán ez a magyarázata annak, hogy igen kevés adatot ismerünk szabadságharc alatti tevékenységéről, csupán az 1849. július 5-ével kezdődő kötetből vettek át egy-két adatot.

Korányi Frigyes visszaemlékezésében felidézte 1848. március 15-ének eseményeit, miként csatlakoztak az orvostanhallgatók a Pilvax kávéházból elinduló ifjakhoz, követve a jogászokat vonultak a Heckenast-nyomdához, megemlítve azt, hogy tanáraik között volt Balassa János és Arányi Lajos is. Ki, mikor és hol csatlakozott, ma már nehéz rekonstruálni. Viszont a Heckenast-nyomda nem volt messze Arányi Újvilág utcai intézetétől, attól néhány száz lépésnyire tartotta előadását Balassa is, akinek órájáról vonultak ki a tüntetőkhez csatlakozni Korányi Frigyes barátai. Így emlékezett 1888-ban Maizner János is, a kolozsvári orvosi kar későbbi tanára, aki a lelkes ifjak között említi Arányit is. Magyarsága mély és öntudatos volt, hiszen évekkel azelőtt erdélyi szász családi nevét, amelyhez Bocskai Istvántól nemesség is fűződött, Arányira változtatta. 1848 áprilisában több olyan orvoskari bizottságban szerepelt, amely az egyetem és az orvosképzés reformjait készítette elő, bár ezekben felelős szerepet nem játszott. Az orvosképzés reformtervei között található az a javaslat, amit Arányi Lajos kezdeményezett, hogy a patológiát vegyék fel a kötelező szigorlati tárgyak közé.

Életrajzából ismerjük, hogy Arányi Lajos 1848 tavaszán belépett a nemzetőrség soraiba és kapitányi rangban főorvosi tisztséget látott el. Sajnos a belépés dátumát eddig nem sikerült tisztázni, viszont ismeretes az az 1848. június 26-án kelt 20.623 sz. hadügyminisztériumi rendelet, amely Arányi Lajos nemzetőr kapitányt a „pesti Nyúl kaszárnyába levő táborig kórházhoz főorvosul” kinevezi. A feladatot egyetemi kötelmei mellett teljesítette, e főorvosi megbízatás 1848 tavaszán még nem jelentett különösebb megterhelést.

¹ Forrási: Kapronczay Károly: Arányi Lajos a szabadságharcban. = Orvosi Hetilap, 1995. pp. 841–843. + Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. köt. Bp., 1929. pp. 257–259. Levéltári forrás: Arányi Lajos iratai SOMKL 258. fond pp. 253–270.

Az első felelős magyar minisztérium 1848 április–májusában megkezdte a polgári és katonai egészségügy szervezetének és feladatkörének kiformálását, bár az utóbbi elég vontatottan haladt. A polgári egészségügy élére Stáhly Ignácot mint országos főorvost állították, felügyelete alá helyezték a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumban felállított egészségügyi osztályt. Bizonyos ellentmondásos helyzet alakult ki, hiszen az országos főorvos felügyeleti körébe tartozott a katonai egészségügy, viszont az ország területén állomásozó császári alakulatok felett nem rendelkezett a magyar kormány, a nemzetőr- és honvédszászlóaljok csak formálódtak, a katonai egészségügy szervezetének kialakulása, a honvédség megszervezésének függvénye lett. Tisztázatlan volt még a nemzetőrség és a honvédség viszonya, de külön kérdésként jelentkezett a szakszolgálatiak – például egészségügyi szolgálatuk – hovatartozása. Sauer Ignácot (1801–1863) az Országos Hadi Tanács a nemzetőrség főorvosává nevezi ki, ki 1848. május 24-én felhívással fordul az ország orvosaihoz, hogy jelentkezzenek orvosi szolgálatra, egyelőre 40 orvosi állást neveztek meg. A jelentkezők között volt Arányi Lajos is, akit – mint az előzményekben elmondtuk – a Nyúl kaszárnyába osztottak be.

Az orvosi szakszolgálat, a honvédorvosi kar kialakulását az 1848. őszi események, a Jellacsics támadás döntötte el, amikor felgyorsult a honvédség megszervezése, a Honvédelmi Minisztériumon belül felállították a VIII. egészségügyi osztályt, élére Stáhly Ignácot, mint a honvédorvosi kar főnökét állították.

A már súlyosan beteg és idős Stáhly Ignác hatalmas munkát végzett: megszervezte a honvédorvosi kart, feállította és felszerelte a tábori kórházak első és második láncát, biztosította a csapat-egészségügyi ellátást, szétválasztotta a polgári és a katonai egészségügyet, az utóbbit a katonai feladatok biztosítása alá rendelte, megindította a hadiorvosi és a kórápolói tanfolyamot. Az utóbbit Eckstein Ferenc sebésztanár felügyelete alá rendelte, ahová az idevezényelt honvédeken kívül a katonai szolgálatot vállalt sebész- és orvostanhallgatókat is beosztotta. E tanfolyamon adott elő Arányi Lajos is, aki életmentést és segélynyújtást „mutatott be”. Arányi Lajos százados 1848 szeptemberében Stáhly Ignác utasítására előbb a Délvidéken tartott kórházi szemleutakat, majd 1848 novemberében Gödöllőn, Hatvanban, Vácott és Nagykőrösön „inspiciált”, részletes jelentést adott a felszerelésről, a személyzetről és az igényekről. 1848. december 26-án Stáhly Ignác – Kanka Károly lemondása után – a komáromi – a bencések kolostorában felállított – tábori kórház élére nevezte ki.

Sajnos nincs adatunk arra, hogy a Windisch-Grätz csapatai elől visszavonuló honvédalakulatokkal merre ment Arányi, viszont 1849. január 18-án Töltényi János – a Honvédelmi Minisztérium VIII. egészségügyi osztálya helyettes vezetőjének – megbízásából Nagyváradon tartott szemlét, majd Szatmáron kereste fel a tábori kórházat. Stáhly Ignác 1848. január elsején betegsége miatt nem követte a kormányt Debrecenbe, elárvult helyét 1849. január 22-én Flór Ferenc törzsorvos, a honvédorvosi kar talán legtekintélyesebb orvosa foglalta el, aki a szabadságharc legfontosabb időszakában irányította a honvédorvosi szolgálatot. Stáhly nyomdokain haladva, tökéletesítette a tábori kórházak helyzetét, kijelölte az állandó, az ideiglenes és a mozgó egységek helyét, létszámát, gondoskodott felszerelésükről, tisztázta a honvédorvosi kar helyzetét, nagyrészt neki is köszönhető a tavaszi hadjárat orvosi-egészségügyi biztosításának sikere. E munkában részes volt Arányi Lajos is, aki 1849 tavaszán „kórházi szemlélőként” a hátsországi állandó és ideiglenes – helyőrségi – kórházak helyzetét vizsgálta. Gyenge egészségi állapota miatt csapatorvosi szolgálatra nem vállalkozott, de rendkívül hasznos tevékenységet fejtett ki.

1849. június elejétől már naplójában számolt be tevékenységéről: a magyar fővárost visszafoglaló honvéd főparancsnokság a Ludoviceum épületében 1200 ágyas katonai kórházat rendezett be, ahol elsősorban – a honvédeken kívül – sebesült osztrák és orosz foglyokat ápoltak. E kórház élére 1849. július 4-én Arányi Lajos orvos kapitányt nevezték ki, ahol nagy gondot jelentett számára a tömegesen jelentkező tífusz, majd az orosz sebesültek ideszállítását követően a kolera. Naplójából is kitűnik, hogy Flór Ferencsel nem volt különösen jó viszonyban, szakmai kérdésekben ellentétes véleményen voltak. Flór leváltása után Lumniczer Sándorral rendkívül jó a

kapcsolata: „...jött Lumniczer, ki nem csupán bánásmódjával, de mély belátásával és tudományos műveltségével felülmúlta Flórt...” – írta naplójában.

1849 júniusa a tervezgetés időszaka, az orosz csapatok még nem lépték át a Kárpátok láncait, bár az orosz támadás veszélyét mindenki érezte. Balassa János 1849. június 13-án utasítást adott Lumniczer Sándornak, a honvédorvosi kar új főnökének, hogy a Pesten meginduló honvédorvosi tanfolyammal egy időben szervezzenek féléves kórápolói tanfolyamot is. A honvédorvosi tanfolyamot idővel a bécsi Josephinumhoz hasonlóan önálló katonatorvosképzéssé óhajtották fejleszteni, míg a kórápolói tanfolyam a honvédség állandó betegápoló és gondozó személyzetének kiképzését biztosította volna. Balassa e tanfolyamot félévesre tervezte, míg Barna Ignác – az önkéntes polgári személyek bevonásával – egyéves időtartamot javasolt. Lumniczer Sándor mindkét javaslatot elfogadta, az utóbbi tantervének kidolgozására Gaál Gusztáv törzssorvost kérte fel. A hadiorvosi tanfolyam vezetésével Obonyai János (1809–1872) törzssorvost bízták meg, aki a kórbonctan oktatására Arányi Lajost kérte fel.

*

Erről az időszakról fontos naplójegyzetek maradtak fenn Arányi Lajostól, amelyeket Magyary-Kossa Gyula válogatásában adunk közre.

„1849. július 5. A ludoviceumi kórházban igazgató-főorvossá lettem (eddig csak rendelő valék). Havi fizetés mint régi kapitánynak: 100 forint. A megtért Entz Ferinek főorvosi állomást szerezheték Budán a hadi kórházban; Joffét és Kielbergert főorvosokká tétetem. Buzai főorvos osztályán kórházi fene uralkodott; Joffe, ki ezt osztályt egyedül vevé át, kétségbe esett; nekem kellett őt istápolnom. Flór (Ferencz) hadügy-egészségi osztályfőnökömmel ismét s újra civódásom vala. Ez az egyetlen ember Földvári Lajoson kül, kivel gorombán kell bánnom, mi a hagymáz által fölingerült valómra igen károsan hat. Obonyai (egyenesszívű, de részeges, nyers törzssorvos), ki egy bécsi Josephinumhoz hasonló orvosi tanodát akarna fölállítani, megszólított, hogy abban kórbonctant adjak elő, mint 120 forint havi fizetésű és őrnagy-rangú tanár. Én e tanárságot, mint alkalmasint csak ideiglenest, csak úgy vettem volna át, hogy az egyetemről 2–3 évig dispensatiót vagy Urlaubot vettem volna, mely idő alatt ott engem Málnay helyettesített volna. De Obonyai azt óhajtja, hogy mondjak le az egyetemről, mert ha jönnek és győznek az oroszok: akkor futok és szököm Kossuthal, ha nem jönnek, majd egyéb foglalatosságban lelem meg hasonló kenyeremet; ha pedig ellenben egy egyetemnél maradok: akkor a muszkák győztével megbukom, elüzetvén pedig bár nyugott, de oly állapotban maradok, melyben a hazának oly kitérőleg, mint itt, nem szolgálhatok. Én nekem elhatározott szándékom a hazának kitérőleg szolgálni s miután most a katonai pályán több szolgálatot tehetek, mint a pusztán egyetemi polgárin, lemondandok tanszékemről, hol egyébként a physiologiára is volna kilátásom, mert Schordann megszökött, és megyek a katonasághoz. A kórbonctannak kigőzölgése ártalmas lévén, szeretném, ha a gyógyszeriant adhatnám elő, vagy a kórbonctant csupán elméletileg Obonyaiéknál. Balassa minap fölszólított, hogy ajánlanám szolgálatomat a kóráptannak előadásra, erről Obonyai (noha a lépéseket megtevém) lebeszélt. Baj, hogy Obonyai Balassával nem áll jó lábon. Baj, hogy Obonyai Málnayhoz nem szít, kit helyembe tolhatnék be kórbonctanárnak vagy legalább bőfizetésű segédnek. Baj, hogy Obonyai ezen dolgokkal el levén halmozva, még maga sem látszik ezen hadi tanodával tisztában lenni. Baj, hogy a közelgő oroszok minden tervezgetést dugába döntendének.” (Későbbi bejegyzés: „Obonyai egy őrnagygyal házsártoskodván, megmutatá, hogy igen nyers és indulatos ember, rendező tehetséggel meg éppen nem bír, miért is letéttet az összes kórházak igazgatóságáról s csupán a Károly-kaszárnyai kórházat igazgatja.”) „Flór elbizakodó ember lévén, egy sereg ellenséget szerze magának és hadi osztályfőnökségéből letéttetik s jött helyébe Lumniczer, ki nem csupán bánásmódjával, de mély belátásával és tudományos műveltségével is sokszorosan fölülmúlja Flórt. (...) Győrnél csatát veszítettünk; az orosz Tiszán-innen Mezőkövesdig tört előre. Pesten veres posztó keresztet látni számos ember

ruháján s kalapján, kik a keresztes háborúba a népfölkelésre sietnek. A pestiek szegényei: a Ferenc- és Józsefvárosiak lelkes hazafiak, de a vagyonos Leopold- és Terézvárosiak félénk schwarzgelbek. (...) Reggel 7-től a (kórházi) osztályokon operálgatok, 10–11-ig Encz, Joffe s Kielberger számára anatomia chirurgicát s operatio-tanítást gyakorlok s csupán 3 napig tartandó hullán. 11-től félegyig Balassánál tábori sebészet hallgatása. Ebéd a váczi úton, a „Czifra zsidó” korcsmájában.”

„Július. Búsan kezdődik a hónap. Kossuth maga kijelenti, hogy a külnemzetekre nem lehet támaszkodni s csupán a népfölkeléstől függ szabadulásunk. Egész nap irgalmatlanul esik az eső; menekülni, dolgait végezni iparkodik ki-ki; kocsik nem kaphatók; mint más, úgy én is lecsepülve érzem magam; a Ludoviceumba két ízben kell ki- s begyalogolnom. Nagy küzdelem van: menjek-e vagy nem? Argumenta pro: 1. Érzem, magamban, hogy mint mütő hasznot hajthatok hazámnak. 2. Ha elvész is ügyünk, átvágjuk magunkat Olasz- és Törökországba, hol mint kalandor egy darabig eltengődöm, vagy onnan Amerikába menekülök. Argumenta contra: 1. sípolyom, 2. typhusom volta miatt minduntalan le kell feküdnöm, 3. sattnya testemmel nem kereshetek majd annyit, amennyi élelemre szükséges stb.

Július 20: Ötödik mütétem (czombcsonkítás) egy valóságos tatáron, kinél az izmok hájtalanok, s mint a marhánál olyan ropogósak voltak, 12 ütér vala alákötendő. Egy ember ma egy plakátot olvasván, azt mondta: „Das ist doch infam!” Erre befogatók egy a háta megett álló civilista által. Tegnap megparancsoltaték minden lakosnak, ki nemzeti zászlót tűzte ki Kossuth megjöttkor, hogy mostan sárga-feketét szegezzen ki. Be furcsa, szokatlan külleme van most a Váczi-, Hid- s Dorottya-utczáknak. Furcsa, míg a szem hozzá nem szokik!”

„Augusztus 3. A kofák tíz forint magyar bankjegyért nyolcz németet adnak, a zsidók csak ötöt. Zwangs-nótákat az óbudai kofák el nem fogadnak, noha haditörvényszék elejébe idézte(thetnek).

Augusztus 25–27: Feküdtem lázas és erős csikarással, időmet olvasgatással és szegény jókor elhunyt kedves Amálkámrai bús visszaemlékezéssel töltém. Nöm, gyermekem és hazám elvesztése egy év fordulta után! –

Augusztus 31. Aki hív maradt a császárhoz, az most régi hivatalába visszalép, sőt magasabb polczra is emeltetik, kiket ha a psychologia és aretologia kémszereivel vizsgálunk, többnyire sublimatum sphacelei coloris-ra akadunk; kik a lázongókkal tartottak, azok (számos ezren!) kenyértelen és jószágtalan földönfutókká lettek. A tisztviselőknak, kik királyi (nem megyei) hivatalba voltak [mert az utóbbiak egyszerüen elüzettek „elender Lump” vagy „Kossuth-Hund” cízzel, a főispánytól le a porkolábig] – igazolniok kell magukat. Kik a ministeri hódolatot aláírták, azok elvesztik kenyérüket; szerencse, hogy én alá nem írtam! [Azután szószerint közli azt a meglehetősen hosszú németnyelvű beadványát, mellyel igazolta magát a hatóságnál.]

Szeptember 12–22-ig: (beteges állapota miatt délután nem jár be a kórházba; szabad idejét arra fordítja, hogy tizenöt nyelvű szótárába beírja a latin és orosz részt).

Szept. 23: (hajóval Pozsonyba utazik, édesanyja látogatására. Útjával meg van elégedve, csak az bosszantotta nagyon fel, hogy mikor este alvásra a hajó belsejébe vonult, egy pökhendi osztrák tiszt ráförmedt, hogy miért nem üdvözölte őt és „szépjeit” kalaplevéve!) –

Okt. 6: „Balassa, ki Kossuthnak két egyént havi szolgálatra ajánla, három óra az új épületbe zárva. Ő, Bugát és én fizetésünknek csak egy harmadát húzzuk, holott a többi tanár egész fizetését kapja.”

Okt. 23. (azt írja, hogy Kézsmárk történetével foglalkozik).

Okt. 26: „Nem elég, hogy az egyetemi tanácsnak adtam be purificatiómat, meg a Kriegsgericht és fegyelmi bizottság előtt is kell magamat purifikálni. Hogy az egyetemi tanács azon tizenkét tanár közé sorozott, ki egész fizetését húzza, néhány nap levert, de most régi kedvem újra derül.” (...) „Október utolsó hete igen lesujtó volt, mert fizetésemről és hivatalomról függesztve fel az egyetemi tanács. Purificatiómat az egyetemi tanács ítélt meg, nehogy a hadi törvény elejébe idéztessünk. Ez szerencsésen el is akart engem temetni, mely (temetési) pompánál Tognio, esküdt ellenségem, a magáét férfiasan megtevé. (...)”